



# SLOBODNE I SLOBODNI DA BUDEMO MI

Priručnik za omladinske radnike  
i radnice, koordinatorke i koordinatorke  
volontera i volonterke, trenere  
i trenerke

Autori i autorke ove publikacije, kao i Service Civil International (SCI) žele da zahvale brojnim organizacijama, grupama, pojedincima i pojedinkama za njihov doprinos razvoju ovog priručnika.

Za njihovu posvećenost i podsticanje razgovora koji su omogućili nastanak ovog priručnika: SCI Nemačkoj, SCI Austriji, SCI Grčkoj i PVN (SCI) Albaniji.

Za uređivanje, facilitaciju, doprinos, znanje lokalnog konteksta i posvećenost ovoj temi: Valeri Vajdinger, Tomasu Šalhartu, Ester Vaverdi, Melini Kalfanti, Tanji Mihalčik, Sonji Barać, Keri Hargadon, Širin Hodževoj, Nikolaju Rozijeru i Oltijani Rami. Za dizajn i dispoziciju: Izabeli Markovoj. Za prevod na srpski jezik: Neveni Sičević. Za isticanje važnosti rodne tematike u okviru SCI aktivnosti, koordinaciju i razvoj ovog priručnika: radnoj grupi Gender Blenders.

Za njihov doprinos diskusijama, učesnicima i učesnicama sledećih seminara: „Picture Perfect? Breaking dangerous stereotypes based on Gender and Sexuality“ (novembar 2015), „Free to be you and me: Courage and tools to create peace and safety for young people of all genders and sexualities“ (septembar 2018), „Gender Utopia – who cares?“ (decembar 2018.) i studijske sesije „Gendered Realities Study Session“ (februar 2019).

Za njihovo aktivno učešće, takođe zahvaljujemo: Transgender Equality Network Ireland, Fabryka Równości, Ljubljana Pride Association, Boramosa.

Ovaj priručnik nastao je uz podršku Evropske fondacije za mlade Saveta Evrope, pod okriljem projekta „Gendered Realities“ i UNESCO–ovog Participativnog programa. Sadržaj ovog priručnika zasnovan je na konsultacijama održanim u okviru SCI–jeve Međunarodne studijske sesije na temu roda (Tirana, Albanija, 12–17. februar 2019), kao i diskusijama tokom tri ranije aktivnosti finansirane od strane Erasmus+ programa Evropske unije. Svu odgovornost za sadržaj ovog dokumenta snose njegovi autori i autorke, on ne mora oslikavati zvaničan stav Saveta Evrope niti UNESCO–a.



With the support of  
**Participation  
Programme**



Rad međunarodnog SCI Sekretarijata podržan je od strane programa Evropa za građane i građanke Evropske unije.

Co-funded by the  
Europe for Citizens Programme  
of the European Union



Objavljeno od strane organizacije The Association of Service Civil International iz tv sa sedištem u Belgiji, ulica Belgiëlei 37, 2018 Antwerpen. Prvo izdanje: 2019.

Ovaj priručnik pripada otvorenim obrazovnim resursima. Korišćenje i izmena metoda opisanih u njemu je dozvoljeno u duhu i u skladu sa ciljevima SCI radne grupe Gender Blenders uz pripisivanje autorstva (attribution/BY; SCI) i deljenje pod istim uslovima (share-alike/SA).

# Sadržaj

## Uvod

- 1. Tema o kojoj govorimo
- 2. Stvaranje bezopasnog prostora
- 3. Definicija bezopasnog prostora tokom projekata i radionica:
- 4. Izazovi bezopasnog prostora
- 5. Alati: metode neformalnog obrazovanja
  - 5.1. Priča o mom imenu
  - 5.2. Portreti
  - 5.3. Osoba od licidera
  - 5.4. Jesam – Nisam
  - 5.5. Rodno obojeni prostori i normativnosti
  - 5.6. Cvet moći
  - 5.7. Barometar nasilja
  - 5.8. Intervencija tokom mikroagresija
  - 5.9. Školski psiholozi i psihološkinje
- 6. Analiza situacije u Srbiji o rodnim pitanjima, koja se odnosi na društvene, pravne i institucionalne aspekte

## UVOD

### Kako je nastao priručnik

Priručnik „Slobodne i slobodni da budemo mi” stvoren je od strane SCI radne grupe Gender Blenders i međunarodnih organizacija-članica SCI pokreta. Zasnovan je na radu mladih ljudi i omladinskih radnika koji su učestvovali i omladinskih radnica koje su učestvovala u nizu međunarodnih SCI aktivnosti na temu roda. U vašim rukama se trenutno nalazi kraća verzija ovog priručnika. Dužu verziju, koja uključuje veći broj metoda, možete pronaći na [sci.ngo/freetobeyouandme](https://sci.ngo/freetobeyouandme).

Tri od ovih međunarodnih aktivnosti bile su finansirane od strane Erasmus+ programa Evropske unije i koordinisane od strane SCI Nemačke (domaćini aktivnosti: SCI Nemačka i SCI Grčka) i SCI Austrije, između 2015. i 2018: „Picture Perfect? Breaking dangerous stereotypes based on Gender and Sexuality“, „Free to be you and me: Courage and tools to create peace and safety for young people of all genders and sexualities“ i „Gender Utopia – who cares?“. Poslednja studijska sesija, deo jednogorišnjeg međunarodnog SCI projekta „Gendered realities“, organizovana je od strane PVN Albanije u februaru 2019. Ova studijska sesija, kao i dizajn, štampa i diseminacija ovog priručnika finansirani su od strane Godišnjeg radnog plana Evropske fondacije za mlade i UNESCO-ovog Participativnog programa.

### Rod i SCI

Rodne neravnopravnosti proizilaze iz različitog ophođenja prema ljudima u odnosu na njihov rod i seksualnu orijentaciju. One su izražene u ekonomskim, društvenim i političkim institucijama koje sistematski pojačavaju nejednake uloge, prava i prilike. U najvećem broju društava ovakve strukturalne nejednakosti doprinose marginalizaciji i diskriminisanju pripadnika i pripadnica nenormativnih rodova i/ili seksualnih opredeljenja od najranijeg detinjstva. Prateći stereotipi i predrasude utiču na njihova svakodnevna iskustva, često dovodeći do isključenja iz društva ili zajednice. U očima SCI-ja ovo vidimo kao čin nasilja, a kao mirovna organizacija nastojimo da se bavimo ovim problemom.

### Uloga ovog priručnika

Namena ovog priručnika je pružanje podrške trenerima i trenerkama neformalnog obrazovanja (NFE), omladinskim radnicima i radnicama, kao i koordinatorima i koordinatoricama međunarodnih volonterskih projekata/kampova i razmena u bavljenju temom roda i seksualnosti. Sadržaj i radionice opisane u njemu su odabrane u skladu sa primenom u međunarodnim volonterskim kampovima, pripremi

volontera i volonterki za učešće na takvim projektima, omladinskim razmenama i omladinskim radom uopšte, kao i u radu sa drugim starosnim grupama.

Ovim priručnikom nastojimo da pružimo osnovne informacije u vezi sa rodom i seksualnošću (za više informacija predlažemo da pročitate kompletnu verziju priručnika), da procedure opišemo korak-po-korak i uz jednostavne primenjene alate pružimo pomoć edukatorima i edukatorkama pri davanju primera dobre prakse tokom edukacije mladih i/ili drugih grupa. Definicije i koncepti opisani u ovom priručniku nadograđeni su na iskustva i diskusije učesnika i učesnica pređašnjih projekata. Oni su rezultat diskusija vođenih tokom spomenutih treninga i seminara, a u slučaju preuzetih sadržaja njihovi su izvori spomenuti.

**Želite da se (još više) uključite u rad SCI-ja? Kontaktirajte svoj lokalni SCI ogranak ili radnu grupu Gender Blenders. Sve informacije možete naći na: <https://sci.ngo>**



U ovom priručniku koristimo termin LGBTQIA+. To je akronim koji obuhvata lezbejke, gej, biseksualne i transrodne osobe, kvir i osobe koje ispituju svoju seksualnost, međupolne i aseksualne osobe (lesbian, gay, bisexual, transgender, queer/questioning, intersex i asexual). Znak + označava pojedince koji i pojedinke koje se nužno ne identifikuju sa ijednim od gore spomenutih termina, ali osećaju da pripadaju ovoj zajednici, koja obuhvata beskonačan niz identiteta. Definicije svakog od termina uključeni su u ovaj akronim pojašnjene su u rečniku pojmova na kraju ovog dokumenta. Iako prepoznajemo da ne postoji ujednačeno mišljenje o tome koja slova treba ili ne treba da budu uključena u akronim, verujemo da ovim primerom dostižemo najbolji odnos inkluzije i ekspeditivnosti. U svom radu, slobodno dodajte slova koja mislite da nedostaju.

Za bolje razumevanje ovih termina razmislite kako se oni odnose na vas. U kojim aspektima se pronalazite? U ovome vam možda mogu pomoći Osoba od licidera ili Rodnorog (pronadite radionicu u odeljku „alati“).



## 1. TEMA O KOJOJ GOVORIMO

Prilikom vođenja radionica na temu roda veoma je važno razumeti razlike između pojedinih osnovnih termina koji se često zamene tokom diskusije: **pol po rođenju** (sex assigned at birth) se može definisati kao skup fizičkih osobina neke osobe, koje će dovesti do toga da joj po rođenju bude dodeljen muški ili ženski pol. Ova odluka se najčešće donosi prema izgledu spoljašnjih polnih organa koje osoba ima kada se rodi, a koji se tradicionalno kategorišu kao muški ili ženski delovi tela. Detaljniji odn. naučni kriterijumi koji definišu biološki pol uključili bi hromosome, genitalije, polne žlezde (gonade), hormone i sekundarne seksualne karakteristike. Budući da se pri odredbi pola ne uzimaju uvek u obzir sve od navedenih karakteristika, na pol se može gledati kao na društvenu tvorevinu. U stvarnosti, otprilike >2% celokupne svetske populacije po svom rođenju ne poseduje sve osobine koje se tradicionalno posmatraju kao muške ili ženske. Na takvu osobu odnosi se pojam međupol/interseks.

**Rod** je često zamenjen pojmom pol, dok je on u stvarnosti zasebna i najvažnija komponenta onoga što određuje neku osobu, njenu ulogu u društvu, kao i sve sa čime se ona sama poistovećuje, kako samu sebe određuje i kako se izražava. Bavljenje temom roda najčešće se vezuje za aktivizam, političko organizovanje, interpersonalne odnose, ali i za akademski svet. Rodne studije uglavnom nastaju iz predašnjih akademskih programa ženskih studija, koje trenutno potpomažu brzi razvoj i širenje definicije toga šta rod zapravo jeste. Glavna pretpostavka u ovom polju je zapravo zasnovana na konceptu da je rod društvena tvorevina. Ovaj koncept u načelu zastupa razumevanje da rodne uloge i rodna ponašanja prihvatljiva za sve ljude, bez obzira na njihov rod, nisu ni u kakvoj vezi sa njihovim biološkim polom, već da su rezultat normi društva u kom ta osoba živi. Takođe je bitno istaći da rod nije isključivo oslikan tradicionalno zapadnjačkim i binarnim definicijama muškarca i žene, već uključuje i rodove prepoznate u drugim društvima, kao npr. hidžra, termin prisutan u mnogim južnoazijskim društvima, ili osobe sa dva duha, oprečno opisane u kulturi severnoameričkih Indijanaca. U kontekstu zapadnog društva, nebinarni rodni identiteti, koji ne pripadaju opisu muško/žensko (kao što su npr. arodne/osobe bez roda ili rodnofluidne osobe) takođe su važeći i sve više priznati.

**Seksualnost** predstavlja pozitivna i prijatna osećanja i iskustva neke osobe u smislu ličnih polnih interesovanja, ponašanja, intimnosti sa samom sobom i drugima kao i ličnih polnih ostvarenja. Broj mogućih kombinacija ovih faktora jednak je broju ljudi na svetu, a seksualnost uključuje sve – počev od nečega što osobu uzbuduje do drugih

faktora kao što su fetiši, koji doprinose odn. ne doprinose njenom sveopštem seksualnom ispunjenju.

**Seksualna orijentacija** se može definisati kao skup različitih elemenata privlačnosti koji ljudi imaju odn. nemaju prima drugima. Reči kojima označavamo ove različite orijentacije određene su i definisane od strane pojedinaca/ki, ali i društava i kultura u kojima oni/one obitavaju.

Postoje još tri važna koncepta koje bi trebalo da razmotrite i na čiju temu bi trebalo da razmislite pre nego što se uputite u rad na temu roda: normativnost (normativity) je fenomen koji objašnjava način na koji set normi (društvenih pravila) određuje koji su to postupci i ishodi u društvu moralni, poželjni ili prihvaćeni, nasuprot onim nemoralnim, nepoželjnim i neprihvaćenim (Darvol Stiven, 2001). Norme mogu biti univerzalne na svetskim razmerama, mogu biti ograničene na manje grupe, a mogu se i razlikovati unutar jedne grupe u zavisnosti od nečijih društvenih identiteta (npr. dodeljenog roda). Rodne uloge su zasnovane na pravilima primerenog ili nepremerenog ponašanja u zavisnosti od nečijeg dodeljenog pola ili pola koji je toj osobi namenilo društvo u kom živi. Heteronormativnost može biti opisana kao univerzalan set normi, budući da je heteronormativnost u svetu prihvaćena kao poželjna instanca, te se svi ljudi u načelu smatraju heteronormativnim sve dok se ne dokaže suprotno („Ramišljanja o seksu: Beleške za radikalnu teoriju politike seksualnosti“/Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality, Rubin G, 1992; <https://tinyurl.com/yy2advcc>). Primeri rodni uloga u kontekstu međunarodnih volonterskih aktivnosti mogu biti automatska podela posla prema rodu (npr. devojke se smatraju boljim kuvaricama) ili pomisao da samim tim što kamp čine samo muškarci ili samo žene ne postoji prostor za nastanak ljubavnih priča.

**Interseksionalnost** (intersectionality) je pristup kojim se istražuje dinamika između paralelnih društvenih identiteta i način na koji različiti oblici diskriminacije utiču jedni na druge i međusobno se jačaju. Ljudi mogu biti izloženi različitim oblicima ugnjetavanja i diskriminacije zato što pripadaju, ili se smatra da pripadaju, više od jednoj marginalizovanoj grupi. Razmislite o sledećem: jedna imigrantkinja može imati potpuno drugačije iskustvo ženstvenosti u poređenju sa lokalnom stanovnicom, koja nije izložena rasizmu kombinovanim sa seksizmom. U ovim društvenim interseksijama, gde postoji međusobni uticaj više sistema tlačenja, oni se množe budući da osnažuju jedan drugog i stvaraju jedan kompleksan i specifičan sistem tlačenja, koji nije puki zbir svake od njegovih struktura. Do interseksionalne perspektive (neke osobe ili situacije) možemo doći uspostavljanjem inkluzivnog pristupa i razumevanjem

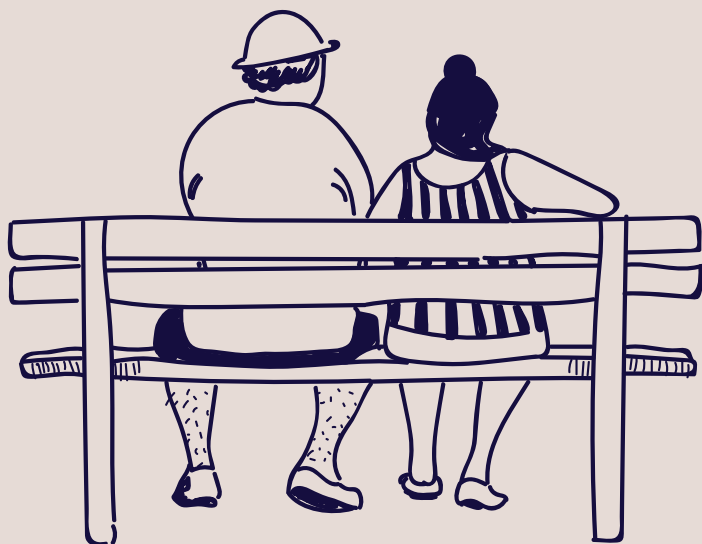
Za bolje razumevanje ovih termina razmislite kako se oni odnose na vas. U kojim aspektima se pronalazite? U ovome vam možda mogu pomoći Osoba od licidera ili Rodnorog (pronadite radionicu u odeljku „alati“).

Za više informacija predlažemo da pogledate TED Talk Kimberli Krenšo “Nužda interseksionalnosti“/The Urgency of Intesectionality“, <https://bit.ly/2FRHlTc>.

različitosti pozadine i iskustva svakog od nas, kao i nastojanjem da ne generalizujemo ili homogenizujemo ljudske društvene borbe. Pogotovo u kontekstu međunarodnih volonterskih razmena ljudi nikada nisu posmatrani i tretirani samo kao žena ili muškarac, stanovnik/ca Austrije ili Italije. Stereotipi se preklapaju; neko može prokomentarisati da su Austrijanke emancipovane, da Italijanke imaju stila ili da Italijani vole da varaju.

Prilikom korišćenja ovog priručnika ohrabrujemo vas da negujete seks-pozitivni pristup. Seks-pozitivnost se odnosi na protivomalovažavajuće poimanje seksa i vrednovanje zdravih seksualnih odnosa. A određivanje šta je to seks i šta je zdravo ostaje na svakoj individualnoj osobi (npr. koliko često, sa kim, na koji način itd). Imati česte seksualne odnose ili ih uopšte nemati jednako je zdravo, baš kao i imati odnose samo sa sobom ili sa mnogo drugih ljudi. Postojanje norme o tome kako neka seksualno aktivna osoba izgleda (npr. mlada, fit osoba bez funkcionalnih varijacija) mora biti opovrgnuta i preispitana. Zdravim se smatra bilo koji vid seksualne aktivnosti u kome su sve strane dale svoj pristanak.

Cilj ovog odeljka je davanje kratkog uvoda u osnovnu rodnu terminologiju, međutim ova tema je previše široka da bi ovde bila sumirana u svojoj celosti. Za više informacija molimo vas da pročitate kompletnu verziju priručnika.



Stvaranje ovakvog bezopasnog prostora umnogome ističe razliku između inkluzivnog života i rodne senzitivnosti u poređenju sa pukim tolerisanjem različitosti.

## 2. STVARANJE BEZOPASNOG PROSTORA

Stvaranje bezopasnog prostora, posebno kada je reč o obukama, seminarima, volonterskim kampovima itd, mora biti urađeno uz poštovanje roda drugih, dok se takođe moramo postarati da ne podrazumevamo ničiji rod na osnovu fizičkog izgleda ili društvenih razumevanja o tome kako izgleda muškarac ili žena. Kako biste stvorili bezopasan prostor u svojim obukama ili radionicama gde su negovane ovakve vrednosti, igrice upoznavanja mogu uključiti deo gde će ljudi sami odabrati ličnu zamenicu kojom žele da im se drugi obraćaju. Lične zamenice razlikuju rod: on i ona, koje su najdominantnije, izvedene su iz dva binarna roda: muškog i ženskog. Ako uvedete takvu aktivnost, ostavite prostora za uvođenje nebinarnih zamenica.

Pitati osobu da izabere svoju ličnu zamenicu za cilj ima razumevanje da neka osoba za koju mislite da se predstavlja kao muškarac, se zapravo može identifikovati kao žena i obrnuto, ali je i mnogo više od toga. Rod, prema razumevanjima na kojima je zasnovan ovaj priručnik, je više od binarnog, on je spektar. Prema tome, normativna upotreba jezika ne daje prostora osobama koje se ne prilagođavaju binarnom shvatanju roda: nebinarnim osobama, rodnofluidnim, bezrodnim itd. Mnogi ljudi koji se identifikuju sa bilo kojim od njih u engleskom jeziku koriste zamenicu they (oni), time pokušavajući da prevaziđu jezički binarizam.

Važna obaveza facilitatora/ke je stvaranje bezopasnog prostora od samog početka, što uključuje i način na koji su formulisana pitanja i informacije u prijavnom formularu i infosheet-u. Inkluzivni jezik je neophodan, što znači da, ukoliko pitate za rod budućih učesnika, morate ostaviti prostora i za **otvoreni rod**. Kada učesnici i učesnice stignu, od krucijalnog je značaja da uspostavite dogovor za život i rad u grupi. Postarajte se da se svačiji glas čuje. Već na samom početku obratite pažnju kako teče stvaranje dogovora, npr. kakav jezik se upotrebljava, da li je inkluzivan ili ne. Predlog teme za diskusiju može biti svačije lično shvatanje i razgovor o tome gde im se nalaze **zone sigurnosti, izazova i panike**. Zajedno možete napraviti metode komunikacije ili uspostaviti sistem znakova koji na jednostavan način mogu ukazati kada je dostignuta nečija zona panike i kada se neko ne oseća prijatno, a možete uspostaviti i sistem podrške. Negovanje bezopasnog prostora važno je ne samo tokom već i nakon aktivnosti, kada facilitator/ka više nema obavezu da brine o osećanjima učesnika i učesnica. Nikada ne znate šta vaše radionice mogu da izazovu! Iz ovog razloga uvek pamтите: **emocije**

**su važne!** Na kraju sesija, tokom sažetka (debriefing-a) i evaluacije/refleksije nemojte govoriti samo o aktivnostima, već i o emocijama.

### 3. DEFINICIJA BEZOPASNOG PROSTORA TOKOM PROJEKATA I RADIONICA:

- prostor u kom učesnici i učesnice ne osećaju tuđu osudu zbog onoga što jesu ili zbog delova svojih identiteta
- nisu suočeni sa (mikro)agresijama zasnovanim na nedovoljnom znanju ili razumevanju
- osećaju slobodu da se izraze i podele svoje emocije (ukoliko žele)

Takva slobodna zona se ne dešava sama od sebe, mora biti stvorena i održavana. Najvažnije je da se svako oseća slobodnim/om da bude to što jeste i da učestvuje. Iz ovog razloga napravili smo nekoliko kontrolnih listi za različite stadijume i delove seminara.

#### Kontrolna lista za pripremu

- razmislite na koji način možete stvoriti bezopasan prostor
- napravite i predstavite smernice za rodno inkluzivnu upotrebu jezika: recite „ova osoba levo“ umesto „ova devojka levo“, pitajte „da li si u vezi“ umesto „da li imaš dečka/devojku?“, obratite se grupi rečima „društvo“, a ne „drugari“
- postarajte se da ne sprovodite aktivnosti koje će otkriti nečiju seksualnu orijentaciju: proverite svoje aktivnosti i budite sigurni da je svaki vid deljenja mišljenja i ličnih iskustava dobrovoljan i podsetite ljude da imaju pravo da lične informacije zadrže za sebe; odmah na početku istaknite „oprezno, sledeće bi moglo da se desi...“
- uzmite u obzir različite sposobnosti ljudskog tela: ne podrazumevajte da su svi jednako sposobni (razmotrite dostupnost invalidskim kolicima), razmotrite da li aktivnosti mogu uraditi ljudi različitih sposobnosti (trčanje, skakanje...)
- informacije o smeštaju: ovo morate znati unapred kako biste mogli da postavite jasna pitanja u prijavnom formularu (ovo mora biti transparentno), npr. u vezi sa deljenjem kupatila, veličinom sobe
- osmislite aktivnost u kojoj ćete praviti cedulje sa imenima koje će uključivati i lične zamenice, budite sigurni da tokom aktivnosti dobro istaknete važnost upotrebe zamenica

#### Prijavni formular

- pitajte da li osoba ima neke posebne potrebe, ne samo u vezi sa alergijama, već i sa telesnim sposobnostima itd; ostavite ovo pitanje otvoreno u prijavnom formularu kako bi ljudi znali šta treba da napišu

- nemojte pitati o rodnim identitetima u prijavnom formularu; ako morate, ostavite otvoren prostor za odgovor (bez navedenih odgovora koje treba zaokružiti) i prihvatite opciju neodgovaranja na pitanje; objasnite zašto je važno da znate pol/rod osobe
- pojasnite da li su vam potrebna imena sa ličnih dokumenata (za registraciju) ili lično ime osobe; izjavite da nećete deliti podatke o imenu sa dokumenata, osigurajte tajnost
- prostor: budite sigurni da u smeštaju ne postoje binarni prostori (zalepite rodno neutralne cedulje na takve prostore, ukoliko oni postoje)
- prijavni formular: *Sobe u smeštaju nisu dodeljene prateći polnu podelu. Ako imate neke preferencije (radije bi da ostanesh u sobi sa pripadnicima/cama istog pola), molimo te da nam to saopštiš.*
- privatni prostori: osigurajte postojanje prostora za presvlačenje i kupatila za jednu osobu – ukoliko ovo nije moguće, istaknite tu informaciju u *infosheet*-u

#### Grupni dogovor

Na početku projekta potrebno je uraditi i razgovarati o trima važnim stvarima:

- kućna pravila
- aktivnosti za „probijanje leda“/ostvarivanje kontakta: koje za cilj imaju upoznavanje i sticanje međusobnog poveranja
- grupni dogovor: koji važi za trenere/ke i učesnike/ce

Grupni dogovor mora biti napravljen na početku (što pre). Pre nego što grupa napravi svoj dogovor, držite se aktivnosti koje su manje lične, kao što su igrice za učenje imena itd. Tehnike pravljenja grupnog dogovora mogu biti:

- tehnika „grudvanje“ (najpre razgovarajte u parovima, zatim u plenumu)
- pitanja kao smernice: Šta mi treba? Šta mi donosi bezbednost? Kada osećam da nisam u opasnosti?
- Grupni brainstorming – podela na manje grupe i diskusija
- diskusija u tišini (silent discussion)
- samolepljive ceduljice: svaka osoba piše za sebe, facilitator/ka lepi na papir prema različitim kategorijama
- priprema manjih grupnih dogovora na početku (za stvari koje nisu upitne – podizanje ruke, kućna pravila itd.) i većeg dogovora (za znanje zasnovano na kulturnoj pozadini)
- priprema sugestija od strane trenera/ki i facilitatora/ki (kao što je pravilo „Las Vegas“, vrsta sigurne reči koja se izgovara kada neko nešto ne razume npr. „crvena banana“ itd.)

#### Kontakt osoba u hitnim slučajevima

- određena osoba u organizaciji koja je prošla obuku na temu roda, koja može služiti kao kontakt osoba u hitnim slučajevima; ona može

ili biti fizički prisutna na projektu ili telefonski dostupna u svakom momentu

- nju možete kontaktirati i pitati za savet u slučaju homofobnih/seksističkih/surovih komentara ili dešavanja
- ukoliko ova kontakt osoba nije fizički prisutna tokom aktivnosti ili nije deo organizacionog tima, stupite u (lični) kontakt sa nekom organizacijom koja se bavi ovom temom, sačinite listu korisnih brojeva telefona u slučaju nužde (homo/bi/transfobija i drugi problemi)
- kao koordinatori i koordinatorke prepoznajte kada ne možete sami/same da se suočite sa problemom i prihvatite da vam je možda potrebna pomoć ili rezervni plan
- sigurna osoba: dodatna osoba (najčešće zadužena za logistiku), dostupna za pružanje saveta u slučaju kada učesnici i učesnice u poverenju žele da podele jake emocije; takođe može biti veza između učesnika, učesnica i organizacionog tima, mada najčešće oni ne dele ništa lično
- omogućite učesnicima i učesnicama da se mogu obratiti članovima i članicama organizacionog tima u slučaju da im je to potrebno
- sigurni sef* – sa veoma jasnim pravilima
- redovno proveravajte strukture moći u grupi; raširite svest o privilegijama koje su iskusili neki od učesnika i učesnica, kao i problemima koji mogu nastati u skladu sa normativnim pretpostavkama; iskoristite vreme da sprovedete učesnike i učesnice kroz procese refleksije na ovu temu
- tokom refleksija u malim grupama razgovarajte o problemima koji mogu nastati u vezi sa rodom ili u načelu posvetite određeno vreme ovoj temi tokom aktivnosti

#### **Nega tokom seminara/obuke/volonterskog kampa/razmene**

- dajte šansu učesnicima da se samoorganizuju ne praveći podelu uloga prema rodu, već na osnovu zainteresovanosti za obavljanje zadataka i fizičkih mogućnosti; kada zapišete sve zadatke, neka učesnici i učesnice napišu svoja imena pored njih
- sprovedite aktivnost koja govori o važnosti nege: zašto je važno? zašto i kako je dovedena u vezu sa rodom podelom?
- odredite kakve zadatke imate u odnosu na lokaciju/kontekst projekata kojima se bavite (kao što su kuvanje, čišćenje, vođenje računa o vremenu, međusobna briga...) i definišite ih u detalje (npr. čišćenje stola i ispod njega):
  - kako bi ljudi znali šta se od njih očekuje
  - dodelite zadatke što pre kako biste sprečili izbegavanje odgovornosti
  - napravite sistem koji će ukazivati na svačiju odgovornost
  - zadaci moraju biti veoma jasni i precizni
  - uvrstite negu u agendu; planirajte unapred kako biste bili sigurni da je primetna; ako odsedate u hotelu koji ima svoje

osoblje, obratite pažnju učesnicima i učesnicama na njih i postarajte se da ih grupa poštuje (dajte prostora osoblju da se i njihov glas čuje)

#### **Obuka za koordinate i koordinatorke**

- kada organizujete projekat na temu roda i seksualnosti, probajte da takođe organizujete i obuku za koordinate, koordinatorke i grup-lidere i liderke
- probajte da organizujete takvu obuku i kada se tema projekta ne fokusira na ovu temu, kako ne bi došlo do toga da se neko oseća isključeno
- postarajte se da koordinatori i koordinatorke prođu kroz proces samorefleksije kako bi postali svesni i postale svesne normativnih koncepata koje mogu zastupati, sopstvenih privilegija itd.
- koordinatori i koordinatorke/osoblje organizacije takođe može učestvovati u obuci i preneti znanje na druge u vidu radionica

Pristanak se odnosi na dogovor između individua koje su u poziciji da daju pristanak, a ujedno imaju moć da ga povuku u svakom trenutku. On se može primeniti u svim situacijama, ali je posebno važan kada govorimo o seksualnim aktivnostima. Ovaj video koristi čaj kao analogiju kako bi objasnio pristanak tokom seksualnih aktivnosti: "Pristanak – jednostavno kao čaj" (Consent - it's simple as tea, <https://www.youtube.com/watch?v=oQbei5JGiT8>). Šta video ne prikazuje u potpunosti je to da odgovornost ne treba svaljivati na ljude kako bi se pokazao nedostatak pristanka, budući da reći „ne“ nije u svakoj situaciji jednostavno, moguće ili bezbedno. Zapravo, odgovornost bi trebalo da bude na svakoj osobi kako bi bili sigurni da imaju pristanak osobe sa kojom stupaju u seksualne aktivnosti. Nedostatak jasnog „da“ znači „ne“!





**Bezopasan fizički prostor (bezopasna/sigurna soba)**

- u slučaju da smeštaj to omogućava, predložimo da obezbedite bezopasan fizički prostor, sigurnu sobu (udobnu, tihu prostoriju)
- u ovu sobu učesnici i učesnice mogu da se povuku kada im je potrebno da budu sami, da imaju mir i tišinu
- pravilo za ovu sobu: ako je neko unutra, pitajte za dozvolu pre nego što uđete (može biti jedna od tema tokom stvaranja grupnog dogovora)



## 4. IZAZOVI BEZOPASNOG PROSTORA

Izazovi u stvaranju bezopasnog prostora mogu se ispoljiti na različite načine:

- **rodna podela prostora**, npr. podela prostorija tako da isključuje one koji sebe ne definišu na bilo koji normativni binarni način
- **rodna podela zadataka**, npr. zasnovana na pretpostavki da učesnice ne treba da podižu težak teret samo na osnovu svog roda
- **komentari/mikroagresije zasnovane na rodu i seksizmu**, npr. reći ženi da joj je vreme da razmišlja o deci i udaji na osnovu njenih godina
- **komentari/mikroagresije zasnovane na (pretpostavljenoj) seksualnosti i homo/bi i ostalim fobijama**, npr. „Jesi li ikada imao/la seksualne odnose sa penisom?“
- **intersekcionalni komentari/mikroagresije**, npr. „U mojoj zemlji ne postoje gej muškarci. To kod nas nije problem.“
- **procena drugih zasnovana na stereotipima i normativima**, npr. „Potrebna nam je jednaka zastupljenost polova, kako drugačije možemo imati parove u kampu?“
- **rodno obojeno ponašanje**, npr. neprihvatanje autoriteta kamp koordinatorke
- **seksualizovano ponašanje/komentari**, npr. „Palim se na Istočne Evropljanke.“
- **seksualno nasilje**, npr. primoravati učesnika ili učesnicu da stupi u seksualne aktivnosti koje ih ne interesuju ili u kojima se ne osećaju prijatno (najpre počev od dodira i poljubaca)
- i drugi

Kao kamp koordinatori i koordinatorke važno je da budete svesni i svesne svih sličnih stvari koje se dešavaju u vašim kapovima, kao i da omogućite izgradnju poverenja sa svojim učesnicima i učesnicama kako bi se oni i one uvek osećali i osećale slobodno da sa vama podele osećanja u slučaju da se nešto od gore navedenih stavki dešava u kampu. Isto važi i za lidere i liderke drugih aktivnosti kao što su obuke, seminari, studijske sesije, radionice ili neki drugi omladinski projekti.

Evo nekoliko predloga kako možete reagovati:

**Izbegavajte binarne podele** (kao što je podela grupe ili zadataka između „muškaraca“ i „žena“) u bilo kojem delu projekta. Ako primetite takvu podelu, npr. u kuhinji, započnite refleksiju na tu temu u bezopasnom prostoru za razgovor sa učesnicima i učesnicama.

Postarajte se da nema krivice i da niko ne upire prstom.

**Reakcije na mikroagresije i komentari** spomenuti iznad bi trebalo da variraju i da budu specifični za situacije u kojima se nalazite.

Pre svega, bez obzira na komentar, moraćete da obavite **privatan razgovor** sa osobom i postarate se da razume razloge zašto ovakvo ponašanje nije prihvatljivo, na koji način ono može da povredi i uvredi nekoga, kao i stereotipe koji se nalaze iza takvih komentara. U zavisnosti od toga na koji način su ovi komentari bili izrečeni, nemojte kriviti osobu za takvo ponašanje. Možete početi sa „Znam da taj komentar tebi ništa ne znači, ali...“. Situacija je naravno drugačija ukoliko osoba nastavi da pravi iste komentare, iako ste je jasno zamolili da to više ne radi i/ili ako primetite da ta osoba namerno želi da uvredi ili povredi nekoga.

Zatim, bez obzira na situaciju u kojoj se nalazite, **odmah nakon incidenta obavite privatan razgovor i sa osobom koja je pogođena komentarom**. Postarajte se da je dobro i pitajte je da li možete da joj pomognete na bilo koji način.

Ako je komentar izrečen u prisustvu drugih učesnika i učesnica, trebalo bi da razgovarate o tome i u grupi, ili odmah nakon incidenta ili tokom večernje refleksije ili radionice. Metode na koji način možete govoriti o ovoj temi možete pronaći u 2. delu ovog priručnika. Možda vam rečnik iz 3. dela može pomoći da otkrijete šta se tačno desilo.

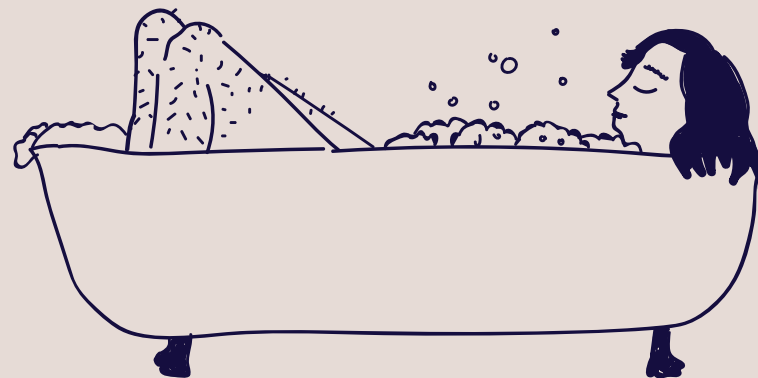
Ako osetite da neki učesnici ili učesnice nastavljaju da prave neumesne komentare, bez obzira na to koliko vremena provedete da razgovarate sa njima na tu temu, možete doneti odluku da **dopunite grupni dogovor**. To možete uraditi uvođenjem jednostavnih imperativa da se takvi komentari ili mikroagresije ne spominju, a možete i uvesti neko novo pravilo, npr. da svaki put kada čujete seksistički ili fobičan komentar kažete „plavo nebo“ (moguće je koristiti bilo koju reč, ali pazite da bude neutralna). Stvaranjem ovakvog pravila pružate priliku stidljivijim učesnicima i učesnicama da vam ukažu na situacije koje im čine nelagodu, a da ne moraju tražiti reči i hrabrost da to kažu.

**Seksistički i fobični komentari su neprihvatljivi!** Kada koordinirate projekat, budite svesni da bilo koji seksistički ili fobičan komentar može biti okidač emocija i stvoriti osećaj nesigurnosti u grupi. Može se desiti da ovakve komentare čuju čak i ljudi kojima komentari nisu direktno upućeni, i da odluče da ne veruju niti onima koji su izgovorili takve stvari niti vama kao koordinatorima i koordinatoricama, budući da ništa niste preduzeli i preduzele po tom pitanju.

U slučaju **seksualnog nasilja i uznemiravanja** – od čega nijedan primer nismo zatekli tokom rada na ovom priručniku, ali za koje znamo da se mogu desiti – **nikada ne zadržavajte reakciju!** Ukoliko neki učesnik ili neka učesnica dodirne neku osobu na način na koji joj očigledno ne prija, ako je primorava na neku seksualnu radnju (počev od dodira), iskorišćava osobu koja je previše popila (najpre počev od dodira), pokazuje drugoj osobi delove tela u seksualnom maniru bez jasnog poziva – nikada ne čekajte! Stupite u akciju istog trenutka, istaknite šta nije u redu i postarajte se da nasilje i uznemiravanje prestane. Nakon ove prve intervencije možete razmisliti kako dalje da se bavite ovom temom, ali prvi korak mora biti načinjen.

Nakon toga, a u zavisnosti od težine incidenta, možete razmisliti o isključenju osobe sa projekta (ukoliko je moguće, neka to bude grupna odluka) ili vođenju radionice sa celom grupom kako biste razgovarali i razgovarale o incidentu i zajedno razmislili i razmislile o njemu. Svaki korak koji preduzmete mora biti u saglasnosti sa osobom koja je trpela nasilje ili uznemiravanje. Postarajte se da vaši postupci nikada ne učine da se osećaju manje bezbedno i ranjivije. Ukoliko niste sigurni ili sigurne da sami ili same umete da se izborite sa situacijom, pozovite svoju organizaciju i ocenite situaciju zajedno sa njima.

**Razmislite o sopstvenim normativnim pretpostavkama i privilegijama** pre i tokom projekta. Kao i ostali ljudi na kampu, i vi živite u normativnom i binarnom društvu. Kakve normative sadržite u sebi, a koji bi mogli da utiču na to kako lako možete da identifikujete izazove spomenute gore? Da li biste i sami mogli/same mogle da stvorite takve situacije? Kakve privilegije imate? Kako to utiče na način na koji postupate (prema drugima) i kako vas drugi vide? Budite svesni i svesne ovoga u svakom delu projekta.



## 5. ALATI: METODE NEFORMALNOG OBRAZOVANJA

### 5.1. Priča o mom imenu

*Tema:* Odnos prema sopstvenom imenu, korišćenje ličnih zamenica

*Cilj:* upoznavanje

Dajte priliku učesnicima da se jasno izjasne o ličnim zamenicama kojima bi želeli da im se ljudi obraćaju

*Ciljna grupa:* Može se sprovesti u volonterski kampovima, seminarima, obukama, obukama za kamp koordinatore i koordinatorke, pripremnim obukama pre odlaska na aktivnost itd. kao i u školama i sa drugim zainteresovanim grupama

*Predviđeno trajanje:* 30–45 min

*Metoda:* tzv. metoda deljenja (sharing)

*Potrebni materijali:* Poster sa napisanim pitanjima

**Uvod:** 5 min

Igra za učenje imena

**Glavna aktivnost:** 30–40 min

Zalepite na zid poster na kome ćete postaviti sledeća pitanja:

“Priča o mom imenu:

Kakva iskustva dovodiš u vezu sa svojim imenom?

Da li su ljudi uglavnom u stanju da izgovore tvoje ime?

Šta znači tvoje ime?

Koja lična zamenica se odnosi na tebe?

Da li tvoje ime može da se prevede na neki drugi jezik?

Da li voliš svoje ime?

Da li imaš neke nadimke?”

Ukoliko želite, možete izostaviti 2/3 od gore navedenih pitanja.

*Pazite:* Ova igrice često uključuje pitanja kao „Ko ti je odabrao ime i zašto?“ i „Da li si ikada promenio/la svoje ime?“. Preporučujemo vam da izbegavate ova pitanja, budući da ona neke ljude (npr. transrodne) postavljaju u neprijatne pozicije i navode ih da lažu ili da moraju objasniti svoju priču i otkriju („autuju“) se u momentu kada to možda ne žele.

Objasnite učesnicima i učesnicama da će sada podeliti sa drugima istoriju svog imena i svoja svakodnevna iskustva time što će odgovarati na pitanja sa postera. U zavisnosti od veličine grupe, možete odlučiti da li će se razgovor odvijati u manjim grupama od 3–4 osobe ili će svako podeliti svoju priču u plenumu. Ako ukupno imate više od 8 učesnika i učesnica, predlažemo vam da napravite manje grupe, jer bi u suprotnom aktivnost oduzela previše vremena. Ako ste aktivnost uradili/e u manjim grupama, napravite finalnu

rundu u plenumu gde će učesnici i učesnice moći da istaknu po jednu osobinu o svakoj osobi.

Budući da je ovo aktivnost upoznavanja nije potrebno na kraju uraditi sažetak (*debriefing*), ali obavezno istaknite značaj poštovanja i korišćenja ličnih zamenica koje osobe smatraju da ih najbolje predstavljaju i na način koji osobe same odaberu. Ovu aktivnost možete kombinovati sa nekom radionicom o empatiji i poštovanju u bezopasnom prostoru, budući da se fokusira na lična iskustva i međusobno slušanje.

### 5.2. Portreti

*Tema:* upoznavanje, korišćenje ličnih zamenica

*Ciljna grupa:* može se sprovesti svuda, sa ljudima koji su se tek upoznali

*Veličina grupe:* minimum 8

*Predviđeno trajanje:* 25 minuta

*Metod:* crtanje

*Potrebni materijali:* jedan list papira po osobi, olovke i bojice; jedna stolica ili jastuk po osobi

**Uvod:** 5 min

Učesnici i učesnice će u paru sedeti na stolice ili jastuke jedan/jedna ispred drugog/druge formirajući krug (polovina grupe će sedeti tako da gledaju ka spoljašnjosti kruga, druga polovina će sedeti naspram njih, formirajući spoljašnji krug).

**Glavna aktivnost:** 15 min

Pitajte sve učesnike i učesnice da nacrtaju oblik lica osobe ispred sebe. Nakon toga pitajte ih da zamene papir sa svojim partnerom/svojom partnerkom (kako bi svako dobio papir sa siluetom svog lica), a osobe koje sede u spoljašnjem krugu će se pomeriti jedno mesto udesno.

Zamolite sve da ponovo zamene papire sa svojim novim partnerima i partnerkama i recite im da nacrtaju njihove oči. Neka ponovo zamene papire. Nakon što nacrtaju sve elemente, učesnici i učesnice će ponovo zameniti papire (i dobiti svoj papir nazad), spoljašnji deo kruga će se ponovo pomeriti jedno mesto udesno. Crtaćete sledeće delove:

- nos
- usta
- uši
- kosu

- sitnice koje mislite da nedostaju

**Sažetak:** 5 min

Možete iskoristiti ovo vreme da zalepite portrete na zid i pored lica napišete lične zamenice za svaku osobu, nakon sesije o ličnim zamenicama.

### 5.3. Osoba od licidera

Izvor <https://www.genderbread.org/>

Tema: Uvod u osnovnu terminologiju

Cilj:

Poimanje raznolikih termina u vezi sa rodom i seksualnošću  
Veština pojašnjavanja termina na koherentan i razumljiv način

Ciljna grupa: Osobe sa nedovoljno ili bez ikakvog iskustva i razumevanja na temu roda i seksualnosti

Treneri i trenerke – lideri i liderke volonterskih kampova kojima je potrebna osnovna alatka za uvođenje ovih termina svojoj publici  
Uvodna radionica, može biti izvedena u inicijalnim fazama obuke, čak i kada se poverenje u grupi još uvek nije izgradilo, ali u tom slučaju se morate postarati da se članovi i članice malih grupa dovoljno poznaju i veruju jedni drugima, kao i da objasnite da ne moraju po svaku cenu da dele stvari koje im pričinjavaju nelagodu.

Predviđeno trajanje: 45-60 minuta

Metoda: prezentacija, deljenje u grupi

**Potrebni materijali:** projektor ili flipčart; odštampana kopija slike „osobe od licidera“ za svakog učesnika i svaku učesnicu

**Uvod:** 5 min

Aktivnost za ostvarivanje kontakta/razbijanje leda (ice-breaker) ili aktivnost izgradnje poverenja

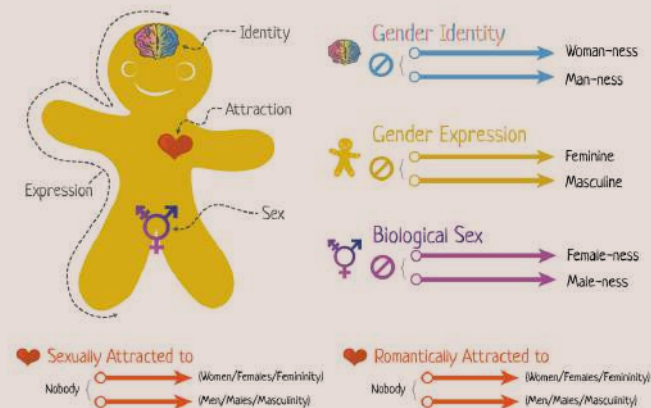
**Glavna aktivnost:** 30 min

„Osoba od licidera“ je vizuelna alatka koja pokušava da ukombinuje različite termine koji su važni za teme roda i seksualnosti u jednu vizuelnu metodu.

Da biste bili u stanju da izvedete ovu aktivnost potrebno je da odete na internet stranicu „GenderBread Person“ i pročitate objašnjenja svih termina i aspekata!

Započnite tako što ćete podeliti odštampane kopije „Osobe od licidera“ i prikazati je ili na projektoru ili na sopstvenom crtežu na flipčartu.

## The Genderbread Person v3.2 by its pronounced (not a sexual)



### The GenderBread person

### Osoba od licidera

identity	identitet
attraction	privlačnost
sex	pol
expression	izraz
sexually attracted to	Seksualna privlačnost ka
women/females/ femininity	ženama/ženskom/ženstvenom
men/males/masculinity	muškarcima/muškom/muževnom
romantically attracted to	Romantična privlačnost ka
gender identity	rodni identitet
woman- ness	biti žena
man-ness	biti muškarac
gender expression	rodni izraz
feminine	ženski
masculine	muški
biological sex	biološki pol
female- ness	biti žensko
male-ness	biti muško

Predstavite različite kategorije pod koje potpadaju sledeći termini: „rodni identitet“, „rodni izraz“, „biološki rod“, „romantična privlačnost“ i „seksualna privlačnost“.

Pozovite učesnike da samostalno objasne termine grupisane pod ovim kategorijama. Dopunite sve što nije u potpunosti objašnjeno i/ili popravite oskudne definicije.

Zamolite učesnike i učesnice da naprave parove ili se grupišu po troje. Njihov zadatak je da međusobno razgovaraju i podele svoja lična iskustva, identitete i izraze u odnosu na rodni identitet, rodni izraz, biološki pol, seksualnu i romantičnu privlačnost. Zamolite ih da obeleže sebe na papiru. Istaknite da se moraju obeležiti na svakoj od linija, a ne da odaberu jednu po kategoriji. Mogu odlučiti gde vide sami sebe na linijama i ne moraju sabirati procenite u svakoj kategoriji.

**Sažetak:** 15 min

Nakon povratka u plenum povedite diskusiju na sledeća pitanja:

- Kako ste se osećali tokom ove aktivnosti?
- Da li je bilo lako/teško? Zašto?
- Šta ste naučili?
- Šta vas je iznenadilo?

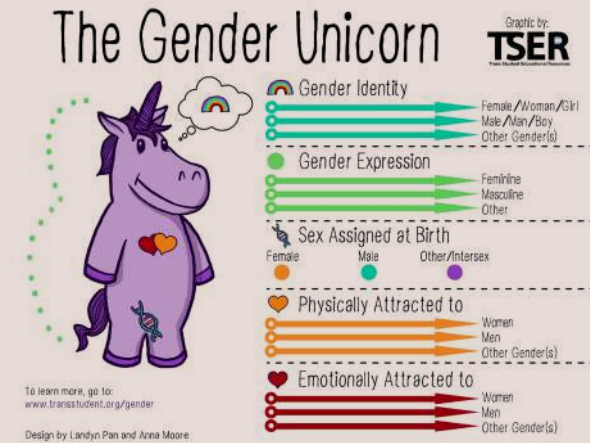
Postarajte se da učesnici i učesnice aktivnosti znaju da nije neophodno da dele svoje lične informacije i iskustva u velikoj grupi.

**Zaključak:** 5 – 10 min

Istaknite da je važno da ne dođe do mešanja termina, pogotovo kada je reč o stereotipima i stigmama. Pitajte učesnike i učesnice da vam navedu neke primere.

Na kraju, ukoliko želite, možete voditi diskusiju sa učesnicima i učesnicama o binarnosti roda i pola u našem društvu. Da li ćete to uraditi ili ne, zavisice od učesnika i učesnica.

Ispod ćemo spomenuti i „Rodnoroga“. U zavisnosti od sveopšteg znanja i interesovanja u grupi, predložimo vam da za sprovođenje aktivnosti ipak koristite ovu ilustraciju jer odiše inkluzivnijem i manje binarnim pristupom. Ako ste rešili da upotrebite „Osobu od licidera“ jer radite sa grupom koja nema pređašnjeg iskustva i mislite da će na taj način učesnici i učesnice bolje razumeti tematiku, možete svako prikazati i ovu sliku jer ona poručuje da postoje i druge opcije, van granica muškog i ženskog.



### The Gender Unicorn

### Rodnorog

gender identity	rodni identitet
women/females/ femininity	ženski/žena/devojka
men/males/masculinity	muški/muškarac/momak
other genders	ostali rod(ovi)
gender expression	rodni izraz
feminine	ženstven
masculine	muževan
other	ostalo
sex assigned at birth	pol dodeljen po rođenju
woman	ženski
man	muški
other/intersex	ostalo/međupol
physical attracted to	fizička privlačnost ka
emotionally attracted to	emotivna privlačnost ka
woman	ženama
man	muškarcima
other gender	ostalim rodovima
to learn more go to	da saznate više, posetite
designed by Landin Pan and Anna Moore	Dizajn: Lendin Pen i Ana Mur



#### 5.4. Jesam – Nisam

*Tema:* refleksija, pojam roda u društvu, iskustvo

*Cilj:* uranjanje u temu; podela iskustva; refleksija/razmišljanja na temu kako rod utiče na nas i društvo

*Ciljna grupa:* može se sprovesti u volonterskim kampovima, seminarima, obukama, obukama za kamp koordinatorke i koordinatorke, pripremim obukama pre odlaska na aktivnost itd. kao i u školama i sa drugim zainteresovanim grupama

*Predviđeno trajanje:* 30–50 min

*Metoda:* pozicioniranje i diskusija

*Potrebni materijali:* lepljiva traka; prostorija dovoljno široka da u njoj mogu stajati svi učesnici i učesnice u jednoj liniji

*Obratite pažnju:* ova aktivnost može biti okidač jakih ličnih osećanja i iskustava; ljudi ne treba da komentarišu tuđe doprinose/reči; bilo bi dobro da ovu aktivnost uradite nakon stvaranja bezopasne zone

**Uvod:** 5 min

Nalepite traku na pod u vidu dugačke linije. Učesnici i učesnice treba da formiraju red jedan/jedna ispred drugog/druge na ovoj liniji.

Sa leve strane linije nalazi se oblast „jesam“, dok se sa desne strane nalazi oblast „nisam“. Objasnite da ćete sada pročitati određene izjave i da će učesnici i učesnice morati da se pozicioniraju u odnosu na svoje odgovore. Neka bude jasno da ako neko ne želi da odgovori na neku od izjava, jednostavno može ostati gde jeste tj. ne mora birati stranu.

**Glavna aktivnost:** 20–35 min

Postepeno ćete čitati izjave. Svaka osoba odgovara na pitanje time što stupa u oblast „jesam“ ili oblast „nisam“. Intenzitet može varirati.

Ono što morate napomenuti dok objašnjavate: laganje je dozvoljeno; nije dozvoljeno smeјati se ili komentarisati odgovore drugih ljudi.

Nakon svake izjave, grupa može posmatrati svačiju poziciju. Možete reći ili da priča nije dozvoljena ili da svako dobrovoljno može da podeli svoje iskustvo i mišljenje. Ako je pričanje dozvoljeno, morate jasno staviti do znanja da je smeјanje i direktno komentarisanje tuđih pozicija apsolutno nepoželjno.

Izjave mogu biti u direktnoj vezi sa vašom temom projekta. Pročitajte makar 10–12 izjava, međutim možete koristiti i više. Evo nekoliko primera:

- Poslao/la sam sliku sopstvenog golog tela na online medije kako bih privukao/la pažnju.
- Učestvovao/la sam u seksualnim aktivnostima u kojima mi nije

bilo 100% ugodno.

- Bio/la sam na feminističkim demonstracijama.
- Bio/la sam na grupnoj terapiji za ljude sklone nasilju.
- Volontirao/la sam u sigurnoj kući za žene.
- ...

Kako možete da primetite, teme mogu biti veoma različite. One zavise od ciljeva vaših sesija i projekta.

**Sažetak:** 5–10 min

Nakon čitanja svih izjava dolazi vreme za refleksiju:

- Kako je to stajati sam/a na jednoj od strana?
- Kako je to stajati na jednoj strani u velikoj grupi?
- Šta ste posebno primetili/e?
- Šta vas je iznenadilo?
- Da li su sva pitanja imala isti značaj za vaše živote?
- Da li postoje razlike između individualnih i društvenih procena različitih pozicija?

**Zaključak:** 5 min

Iskustva su različita. Naše društvo je organizovano da bude veoma binarno i heteronormativno. Sumirajte rezultate diskusija.

#### 5.5. Rodno obojeni prostori i normativnosti

*Tema:* normativnost, rodno obojeni prostori, privilegije i rodno zasnovano nasilje

*Ciljna grupa:* može se sprovesti tokom seminara, obuka na temu roda, ali i u volonterskim kampovima, kao i sa grupama koje su nedovoljno upoznate sa ovom temom (uzmite u obzir da će biti potrebna promena pitanja kako bi odgovarala odabranoj sredini/grupi)

*Veličina grupe:* minimum 10–12 ljudi

*Predviđeno trajanje:* 90 minuta

*Metoda:* tzv. svetski kafić (*world café*)

Potrebni materijali: makar 4 flip-čart papira i 4 različite prostorije ili veoma veliki prostor. Ne pokušavajte da sami izvedete ovu metodu, budući da vam je potrebna pomoć makar 4 osobe za zapisivanje stvari na papir.

*Treba da budete svesni da:* ovu metodu možete koristiti sa grupama koje su već upoznate sa temom roda ili sa grupama manje upoznatim sa ovom temom, ali onda morate prilagoditi pitanja.

*Priprema:*

Pre aktivnosti: spremite 4 velika flipčart-papira na čijim sredinama će pisati sledeća pitanja:

1. Šta su to norme/šta je to normativnost? Kako norme mogu da donesu bol/patnju? Koje norme utiču na nas?
2. Šta su to rodno orijentisani pojmovi? Primeri? Zašto postoje i kako su stvoreni?
3. Kako to privilegije mogu uticati na naš način percepcije sveta? Koje su tvoje privilegije?
4. Koja je veza između roda i nasilja? Da li stereotipi mogu voditi ka nasilju? A termini i jezik?

Za svaki od stolova pronađite jednog hosta ili jednu hostesu i objasnite im da je njihova uloga da ostanu za svojim stolom, zapisuju beleške na papir i ukratko objasne svakoj novoj grupi o čemu se sve pričalo u proteklim grupama.

**Uvod:** 5 min

Podelite učesnike i učesnice u 4 grupe i objasnite im da će sada otići u različite sobe ili delove prostorije gde će raditi po 10 minuta na svakoj od zadatih tema uz prikupljanje beležaka na flipčart-papiru.

**Glavna aktivnost:** 50 min

Svaki 10 minuta grupe će se rotirati tako što će svaka grupa preći na narednu temu. Host/hostesa objašnjava svakoj od grupa o čemu se pričalo pre njihovog dolaska. Na ovaj način učesnici i učesnice mogu da nadgrade sadržaj diskusije u odnosu na prethodne razgovore.

**Sažetak:** 10 min

Nakon glavne aktivnosti svi treba da se vrate u plenum, a hostovi i hostese ukratko sumiraju glavne ideje proizašle iz diskusija.

## 5.6. Cvet moći

*Izvor:* Zasnovano na <http://tinyurl.com/y4dsooqq>

*Tema:* privilegije, diskriminacija, lično iskustvo u vezi sa rodom, društvo

*Ciljevi:* podizanje svesti u vezi sa različitim iskustvima kada je reč o privilegiji i diskriminaciji; razmišljanje o ličnom stavovima i osećanjima u vezi sa ovim temama; prepoznavanje sopstvenih privilegija i ranjivosti

*Ciljna grupa:* Može se sprovesti u volonterski kampovima, seminarima, obukama, obukama za kamp koordinatorke i koordinatorke, pripremnim obukama pre odlaska na aktivnost itd. kao i u školama i sa drugim zainteresovanim grupama. Veličina grupe nije važna.

*Predviđeno trajanje:* 60 minuta

*Metoda:* samorefleksija, razmena misli i iskustava (exchange)

*Potrebni materijalni:* odštampana slika cveta moći, dovoljno prostora za sve da rade u privatnosti

*Treba da budete svesni da:* grupa treba da se već pomalo međusobno poznaje, a svako treba da ima makar jednu osobu pred kojom oseća sigurnost da podeli svoju ličnu priču. Korišćenjem ove metode može doći do otkrivanja osetljivosti i ranjivosti, kao i do naglašavanja privilegija što može dovesti do griže savesti kod nekih ljudi. Ova metoda takođe može navesti neke ljude da se autuju osobi sa kojom razgovaraju tako da je nakon aktivnosti neophodno dati dovoljno samostalnog vremena i prostora učesnicima i učesnicama.

**Uvod:** 5 min

„Cvet moći“ je alat koji su razvili edukatori za društvene promene u Kanadi tokom rada na otkrivanju ko smo mi zapravo (ili ko nismo) kao individue i kao deo grupe u odnosu na nosioce moći u našem društvu.

Ovaj cvet je nalik beloj radi i podeljen je na 16 segmenata, gde svaki predstavlja jedan pogled ili jednu kategoriju našeg društvenog identita. Centar cveta je okružen duplim nizom latica, sa unutrašnje i sa spoljašnje strane. Spoljašnje latice opisuju dominantne odn. moćne identitete u društvu. Unutrašnje latice se popunjavaju od strane učesnika i učesnica i opisuju njihov lični društveni identitet. Cilj ove vežbe je određivanje koliko je svako od nas ponaosob blizu ili daleko dominantnim identitetima društva u kome trenutno živi. Što su unutrašnje latice bliže spoljašnjim (dominantnim), to više društvene moći osoba poseduje.

**Glavna aktivnost:**

**Korak 1:** 10 min

Nakon što učesnicima i učesnicama obrazložite svrhu cveta moći i nakon što im podelite odštampane crteže, zajedno/grupnim radom, popunite spoljašnje latice. Primera radi, nakon što popunite kategoriju društvene dominacije, ne bi trebalo da bude previše komplikovano doći do zajedničkog zaključka da „biti beo/la“ treba da stoji u spoljašnjem nizu latica. Isto tako, engleski jezik može doći u kategoriju jezika, heteroseksualac/ka u kategoriju seksualne orijentacije.

**Korak 2:** 30 min

Nakon toga zamolite učesnike i učesnice da, samostalnim radom ili radom u paru, lociraju sami i same sebe na svakoj unutrašnjoj latice na sopstvenom papiru. Ako se unutrašnje i spoljašnje latice slažu, svaka osoba treba da oboji obe latice na svom cvetu čime će istaći kontrast ranjivosti i privilegije. Neka svaki par međusobno uporedi svoje rezultate i neka kroz razgovor naprave određena zapažanja. Kao uputstvo za refleksiju i razmenu tokom ove aktivnosti, možete

postaviti sledeća pitanja:

- Da li ti je bilo teško da odrediš kako da popuniš svoje unutrašnje laticice?
- Koje od navedenih kategorija identita su tebi lično najvažnije? Sa kojima se najviše identifikuješ?
- Kakva su tvoja osećanja u vezi oznaka/etiketa u tvojim unutrašnjim laticama? Koja iskustva si imao/la u vezi sa ovim aspektima tvog identiteta?
- Na koji način ova iskustva utiču na stvaranje i oblikovanje osobe koja si ti danas?

**Sažetak:** 15 min

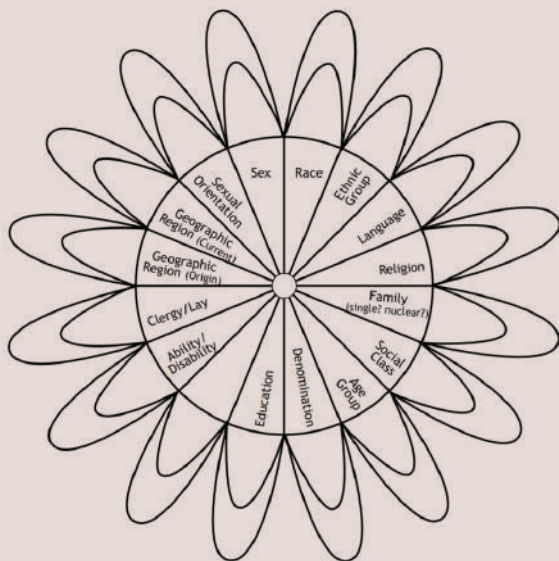
Kada se sve grupe ponovo sastave u plenumu, napravite mali sažetak. Dajte im prostora da rečima iskažu svoje emocije, utiske i refleksije koje su imali/imale tokom aktivnosti. Istaknite da nije neophodno da kažu nešto budući da su se diskusije vodile u privatnosti.

Smernice za postavljanje pitanja mogu biti sledeće:

- Kako je bilo?
- Da li je tokom diskusije proizašlo nešto što želite da podelite?
- Da li ste svesni/e nekih stereotipa koje imate i kako oni utiču na vaše ponašanje? (Pojasnite da niko nikoga ne osuđuje i da svi mi nosimo nešto u sebi.)
- Da li ste primetili/le na koji način u svom svakodnevnom životu vi i drugi ljudi stvarate rod?

Ova ilustracija je samo jedan od primera kako Cvet moći može biti prikazan/koje kategorije identiteta može sadržati:

- pol
- rasa
- etnička grupa
- jezik
- religija
- porodica (samohrani roditelj? nuklearna porodica?)
- društvena klasa
- starosna grupa
- veroispovest
- obrazovanje
- sposobnost/invaliditet
- porodična društvena klasa
- geografski region (poreklo)
- geografski region (trenutno)
- seksualna orijentacija
- ориентация



## 5.7. Barometar nasilja

*Tema:* vrste nasilja, rodno zasnovano nasilje

*Cilj:* refleksija i razumevanje različitih vrsta nasilja koje ljudi doživljavaju i pričinjavaju, u odnosu na svoj rod i seksualnost

*Ciljna grupa:* Može se sprovesti u volonterski kampovima, seminarima, obukama, obukama za kamp koordinatore i koordinatorke, pripremnim obukama pre odlaska na aktivnost itd. kao i u školama i sa drugim zainteresovanim grupama

*Predviđeno trajanje:* 50 min

*Metoda:* diskusija uz pomoć barometra

*Potrebni materijali:* odštampane izjave (jedna izjava po stranici, velikim slovima, kako bi popunila celu stranicu); lepljiva traka kojom ćete napraviti liniju na podu; soba dovoljno široka da u njoj učesnici i učesnice mogu formirati liniju

**Uvod:** 5 min

Tema nasilja može izazvati mnogobrojne reakcije među učesnicima i učesnicama – obavezno dajte upozorenje i objašnjenje pre početka aktivnosti da će tokom ove radionice biti reči o primerima nasilja. Započnite aktivnost nekom igricom izgradnje poverenja, kako biste bili sigurni da grupi neće biti problem da međusobno razgovaraju o ovakvoj temi koja izaziva reakcije.

**Glavna aktivnost:** 20 min

Priprema: koristeći lepljivu traku, napravite liniju na podu. Na jednom kraju stavite papir na kome piše „100% nasilje“, na drugom „0% nasilje“.

**Izjave:**

Devojka je isključena iz ženskog društva jer, za razliku od ostalih pripadnica, ne nosi šminku niti haljine.

Dečak je isključen iz muškog društva jer ne voli fudbal i prilično je tih. Tokom prepirke sa nastavnikom/icom devojci je rečeno da „ona nije prava devojka“.

Dečaka koji počinje da plače tokom svađe/diskusije drugi nazivaju „devojčicom“ odn. „plačljivkom“.

Dečak je trans osoba, a druga deca u školi mu se obraćaju kao „ono“. Nakon što dečak otkrije drugima da je gej, oni počnu da ga izbegavaju.

Neko kaže da je homoseksualnost greh.

Neko kaže da žene nisu podesne menadžerskim pozicijama kao muškarci usled njihovog biološkog sklopa.

Neko je na vratima toaleta napisao „Marija je kurva“.

Neki dečaci su tokom odmora nazvali drugog učenika „gej svinjom“.

Nastavnik koji je prošao pored njih je samo odmahnuo glavom i nastavio da hoda.

Majka jednog učenika se dobrovoljno prijavila kao kandidatkinja za prezentaciju roditelja u školi. Neki od drugih roditelja odlaze u posetu direktorki i kažu da nemaju problem sa roditeljima koji su homoseksualci ili homoseksualke, ali da majka koja je lezbejka nije podesna da predstavi sebe kao roditelja u školi i da direktorka treba da uradi nešto po tom pitanju.

Lejla želi da promeni školu i da se upiše u neku bolju. Već nekoliko nedelja kada god podigne ruku da da odgovor na pitanje nastavnice, drugi učenici i učesnice komentarišu „sve ono što ti znaš...“ ili „al si ti pametna“.

U školskom dvorištu neki dečaci ne dozvoljavaju devojčici da igra fudbal sa njima samo zato što je devojčica, iako je članica fudbalskog kluba.

Momak pokušava da nagovori svoju devojku da imaju seksualne odnose iako je ona već rekla „ne“.

Nastavnik nastavlja da dodiruje učenicu čineći to na način da izgleda slučajno. Njoj je neprijatno.

Žene u Nemačkoj zarađuju 20% manje od muškaraca.

Tokom školske ekskurzije desilo se silovanje.

Podelite odštampane izjave i zamolite učesnike i učesnice da ih postave na deo linije koji misle da odgovara, u odnosu na „procentualnost“ upotrebe nasilja. Objasnite da je pomeranje postavljenih papira dozvoljeno i da o razlozima moraju međusobno razgovarati.

Obavestite ih da na raspolaganju imaju 20 minuta da se dogovore gde će svaka od izjava stajati i da vas obaveste kada budu spremni.

**Sažetak:** 20 min

Pozovite učesnike i učesnice da sednu u krug i u plenumu podele svoja osećanja i misli o prethodnom procesu.

Ohrabrite ih da kažu šta im se nije svidelo, koja su organičenja ove metode.

U slučaju spore diskusije, probudite im misli postavljanjem sledećih pitanja:

- Da li je nasilje merivo?
- Ko može da odluči šta je više a šta manje nasilje?
- Da li su sve vrste nasilja iste?
- Šta je to kultura rodno zasnovanog nasilja i kako se ona ispoljava?
- Da li znate za još neke primere koji nisu spomenuti u ovim izjavama?

**Zaključak:** 5 min

Budite dostupni za razgovor o svim nedoumicama nakon urađene vežbe.

## 5.8. Intervencija tokom mikroagresija

*Tema:* mikroagresije

*Cilj:* sposobnost reagovanja na mikroagresije u kampu; širenje svesti o mikroagresijama

*Ciljna grupa:* učesnici i učesnice kampova, seminara, obuka itd.

*Predviđeno trajanje:* 30 minuta

*Metoda:* prezentacija, refleksija

**Uvod:** 5 min

Objasnite učesnicima i učesnicama da cilj ove vežbe nije okriviti nekoga. Ne radi se o tome da prozovete nekoga da je učinio/la nešto loše ili da nije u pravu. Cilj vežbe je širenje svesti o ličnim postupcima, o tome kako se ophodimo jedni prema drugima. Ponekad je način na koji stvaramo međusobne odnose nesvesno zasnovan na stereotipima i normativima koje držimo u sebi.

Kada se radi o ovoj temi – niko nije savršen! Pa ni vi kao facilitatori i facilitatorke.

Pojasnite učesnicima i učesnicama da je ova sesija postala neophodna jer ste tokom svojih posmatranja više puta primetili mikroagresije ili su vas obavestili o njihovom postojanju. Nemojte davati primere iz kampa kako ne bi došlo do okrivljivanja pojedinaca i pojedinki. Recite da ćete kroz ovu sesiju zajedno pogledati šta se dešava i da se nadate da ćete do kraja projekta svi biti svesniji stvari koje izgovorite i načina na koji ih izgovorite, kako bi postojao bezopasan prostor za sve.

**Glavna aktivnost:** 15 min

Termin „mikroagresija“ možda neće svima biti jasan. Ne pokušavajte da date definiciju već pokažite ovaj video: Kako su to su mikroagresije nalik na ujede komaraca? (*How microaggressions are like mosquito bites*) <https://www.youtube.com/watch?v=hDd3bzA7450&t=15s>

Zatim objasnite sledeća dva termina i dajte im definicije:

- stereotip (izguglajte i izaberite definiciju)
- normativnosti (pogledajte odeljak ovog priručnika pod nazivom „Tema o kojoj govorimo“)

Vizuelno ih prikažite time što ćete na pod staviti dva lista papira sa spomenutim definicijama.

Nakon prezentacije, objasnite da svi mi odrastamo sa stereotipima i normativima u našem društvu i da ih ili prihvatamo ili osporavamo. Stoga, imati ih u sebi nije ništa čudno niti problematično, ali je vrlo važno da ih budemo svesni, da razmišljamo o njima i osporimo ih.

Zamolite učesnike i učesnice da daju neke primere normativnosti. Ako ne mogu ništa da smisle, možete im dati predloge kao što su heteroseksualnost, cisrodnost, određeni telesni tipovi, pripadnost određenoj religijskog zajednici na određenoj teritoriji, imati plavu kosu u nekim delovima sveta, jesti obilniji obrok za ručak nego za večeru, način na koji se pozdravljamo itd.

Zatim ih upitajte koja je veza između normativnosti, stereotipa i mikroagresija. Zajedno pronadite primere koji pokazuju kako normativnosti i stereotipi mogu dovesti do mikroagresija. Npr. kada u Nemačkoj neko osobi tamne puti (a koja je rođena u Nemačkoj) kaže „Tvoj nemački je super, odakle si zapravo?“ ili kada neko upita homoseksualnu osobu „Kada si shvatio/la da si homoseksualac/ka? Da li si ikada uopšte poljubio/la nekoga ko nije istog roda?“

**Sažetak:** 5 min

Oredite pravila kako ćete se nositi sa ovakvim i sličnim situacijama do kraja projekta. Neki primeri mogu biti: izmislite neku reč koju ćete izgovarati svaki put kada čujete neku mikroagresiju kako biste ukazali na nju bez potrebe za objašnjavanjem; pretpostavite da u komentarima nije bilo zle namere; dobro objasnite zašto je nešto shvaćeno kao mikroagresija ako osoba koja ju je izgovorila nije toga svesna; ako kao koordinator tokom vođenja sesija ne možete da govorite o tome itd. Dodajte sve stavke u grupni dogovor.

**Zaključak:** 5 min

Postarajte se da ponovo istaknete da niko od nas nije savršen i da je ovo stalni proces učenja za sve nas.

### 5.9. Školski psiholozi i psihološkinje

*Izvor:* Zasnovano na <https://pinkpractice.co.uk/> (upitnik o heteroseksualnosti)

*Tema:* Heteronormativnost

*Cilj:* Preispitivanje heteronormativnosti

*Ciljna grupa:* Može se sprovesti u volonterski kampovima, seminarima, obukama, obukama za kamp koordinatorke i koordinatorke, pripremnim obukama pre odlaska na aktivnost itd. kao i u školama i sa drugim zainteresovanim grupama

*Veličina grupe:* minimum 4 učesnika i učesnice

Potrebna je paran broj učesnika i učesnica; ako imate neparan broj, jedna osoba može biti posmatrač/ica.

Predviđeno trajanje: 80–120 min

*Metoda:* igrice zamene uloga

*Potrebni materijali:* stolice (ista količina kao i broj učesnika/ca –

ako nemate stolice na raspolaganju, možete koristiti i jastuke za sedenje), odštampani upitnici (jedan za svaki par); Ukoliko je moguće projektor i kompjuter za potrebe sažetka aktivnosti

Biće vam potrebne dve osobe za facilitaciju podele uloga i dve prostorije dovoljno udaljene jedna od druge kako ne biste čuli jedni druge, npr. dve prostorije između kojih možete zatvoriti vrata

*Treba da budete svesni da:* ako u grupi imate homoseksualce/ke, oni mogu drugačije ili emotivnije reagovati na ovu aktivnosti. Budite spremni da intervenišete i date podršku tim osobama. Budite svesni reakcija koje pojedinci i pojedinke mogu imati i postarajte se da ova aktivnost nikoga ne dovede do autovanja, ko to ne želi ili na to nije spreman/na.

**Uvod:** 5–10 min

Preporučljivo je da najpre sprovedete igrice izgradnje poverenja pre nego što počnete i da veoma jasno objasnite da svako ko se tokom ove aktivnosti ne bude osećao/la prijatno, može u svakom trenutku istupiti.

Ne objašnjavajte cilj radionice! Samo kažite da ćete sada uraditi aktivnost zamene uloga. Igraće se u parovima. Pustite učesnike i učesnice da sami naprave parove prema stepenu poverenja. Kada su parovi oformljeni, neka svaki od parova odabere dve stolice i postavi ih jednu prema drugoj na bilo kom mestu u prostoriji, na dovoljnom razmaku između sebe i drugih.

**Glavna aktivnost:** 40–50 min

Jedna osoba iz svakog para će ostati u prostoriji dok će druga izaći i otići u drugu prostoriju. Oni koji su izašli su učenici i učenice, a oni koji su ostali su školski psiholozi i psihološkinje. Nemojte da im govorite ovo pre nego što ih podelite i ne dozvolite im da sami biraju svoje uloge! Samo ih zamolite da odluče ko će otići u drugu sobu, ali im ne govorite o ulogama.

Grupa koja je izašla će dobiti instrukcije da legnu na pod, šetaju po prostoriji ili pronadu neku poziciju koja će im pomoći da zamisle sve detalje uloge koju će odigrati. Facilitator/ka će polako čitati sledeći opis, praveći pauze između rečenica kako bi dala dovoljno vreme mašti da odradi svoj posao: „Budiš se ujutru. Kao i svakoj osobi od 12 godina koja živi u tvojoj zemlji, dan ti počinje rano i moraš ići u školu. Ali danas nije tako. Dok doručkuješ, pakuješ užinu i pereš zube, pitaš se zašto si u ovoj situaciji. Zašto te roditelji danas šalju kod psihologa/psihološkinje ovako rano. Zašto misle da je to neophodno. Zašto se ne ponose tobom i zašto zabrinuto šapuću jedno drugom.



Zašto su tvoji roditelji plakali sinoć zbog tebe. Zašto u školi svako, pa i tvoji nastavnici i nastavnice, misle da si čudan/na. Zašto čak kažu da si odvratna/na. Zašto neće da se druže sa tobom. Zašto te zovu pogrdnim imenima i smeju ti se. Nadaš se da će poseta psihologu/psihološkinji dovesti do toga da se ponovo osećaš normalno, ali ne znaš kako bi to uopšte bilo moguće.“

Izostavljanje toga šta bi „problem“ sa njima mogao biti je namerno. Ne stavljajte im do znanja da je tema njihova seksualnost.

Kada završite proverite da li je i druga grupa spremna i dovedite učenike i učenice ponovo u prvu prostoriju. Recite im da sednu ispred svojih partnera i partnerki.

Paralelno sa ovim, u prvoj prostoriji psiholozi i psihološkinje će dobiti sledeće instrukcije: „Kontaktirani ste od strane roditelja, nastavnika i nastavnica jedne učenice koja/jednog učenika koji je žrtva vršnjačkog nasilja i odbacivanja zato što su primetili/e da je heteroseksualac/ka. Vaš prvi termin za danas je rešavanje problema sa učenikom/com i njegov/njen povratak na pravi put.“

Kako bi im pomogao/la u diskusiji, facilitator/ka će im dati listu pitanja koje moraju pažljivo da pročitaju. Seansa sa studentom mora uključiti, ali nije organizovana, na ova pitanja.

Kada psiholozi i psihološkinje budu spremni i spremne zamolite ih da sednu na stolice koje su pripremili i pripremile sa svojim partnerima i partnerkama. Dajte svom kofacilitatoru znak da učenici/učenice mogu ući kada budu spremni/spremne.

Odaberite 8 do 10 pitanja sa sledeće liste (izvor: upitnik o heteroseksualnosti/heterosexuality questionnaire) za upitnik koji ćete dati psiholozima i psihološkinjama:

- Šta misliš da te je navelo da postaneš heteroseksualac/ka?
- Kada i kako si prvi put zaključio/la da si heteroseksualac/ka?
- Da li je moguće da je tvoja heteroseksualnost ukorenjena u neurotičnom strahu od ljudi istog pola?
- Nije li moguće da je tvoja heteroseksualnost samo faza koju ćeš možda prerasti?
- Ako nikada nisi spavao/la sa osobom istog pola, kako znaš da ti se neće svideti?
- Nije li moguće da je sve što ti treba samo jedan dobar gej ljubavnik/jedna dobra gej ljubavnica?
- Ako je heteroseksualnost normalna, zašto disproportionalni broj mentalno obolelih pacijenata i pacijentkinja čine heteroseksualci i heteroseksualke?

- Sa kime si podelio/la svoje heteroseksualne tendencije? Koje su bile njihove reakcije?
- Da li heteroseksualci/ke mrze i/ili nemaju poverenja u druge ljude istog pola? Da li je to to što ih čini heteroseksualnim?
- Ako budeš imao/la dece, da li bi voleo/la da budu heteroseksualci i heteroseksualke znajući probleme sa kojima se mogu suočiti?
- Tvoja heteroseksualnost me ne vređa sve dok ne pokušaš da me prisiliš na isto. Zašto se osećaš pozvano da zavedeš druge da budu pripadnici/e tvoje seksualne orijentacije?
- Velika većina zlostavljača i zlostavljačica dece su heteroseksualci i heteroseksualke. Da li zaista smatraš da je bezbedno izlagati svoju decu nastavnicima heteroseksualcima i nastavnicama heteroseksualkama?
- Kako se uopšte možeš nadati da ćeš ikada postati kompletna osoba ako ograničiš sebe na jedan kompulsivan, isključivo heteroseksualan način života i time izgubiš želju za istraživanje i razvijanje tvog homoseksualnog potencijala?
- Heteroseksualci i heteroseksualke su poznati po tome što sami sebe i druge svrstavaju u usko ograničene, stereotipne seksualne uloge. Zašto bi se držao/la jednog tako nezdravog igranja uloga?
- Zašto heteroseksualci i heteroseksualke stavljaju tako jak akcenat na seks? Zašto su te osobe tako promiskuitetne?
- Čak i uz svu društvenu podršku koju brakovi dobijaju, stopa razvoda stalno raste. Zašto postoji tako malo stabilnih heteroseksualnih veza?
- Kako možeš da imaš potpuno i zadovoljavajuće seksualno iskustvo ili duboku emocionalnu povezanost sa osobom suprotnog pola, kada su vaše razlike tako mnogobrojne? Na koji način muškarac može znati kako da zadovolji ženu i obrnuto?
- Zašto insistiraš na takvoj očiglednosti i praviš javni spektakl od svoje heteroseksualnosti? Zar prosto ne možeš biti to što jesi i to u tišini?
- Kako bi ljudska rasa uopšte preživela ako bi svi bili heteroseksualci/ke kao i ti, imajući u vidu problem prenaseljenosti?
- Izgleda da postoji veoma mali broj heteroseksualaca i heteroseksualki. Razvijene su razne tehnike koje bi ti pomogle da se promeniš, ako bi to stvarno želeo/la. Da li si razmišljao/la o psihoterapiji ili čak averzivnoj terapiji?
- Da li bi zaista mogao/la da imaš poverenja u objektivnost i pristrasnost terapeuta/kinje ili savetnika/ce heteroseksualne orijentacije? Zar se ne plašiš da bi mogao/la da pokuša da ti nametne sopstvene preferencije?

Dok parovi odigravaju svoje uloge, prošetajte kroz prostoriju i

Ako imate još malo vremena, možete pogledati i sledeći video zajedno sa učesnicima i učesnicama, međutim imajte u vidu da su slike na kraju prilično snažne. Nemojte ga prikazivati ukoliko kasnije nećete ostati zajedno sa njima. Postarajte se da imate vremena za sažetak nakon filma. „Zamislite svet gde je „biti gej“ norma, a biti „strejt“ manjina“ (*Imagine a World Where being „Gay“ The Norm & Being „Straight“ Would be the Minority*) <https://www.youtube.com/watch?v=CnOJgDW0gPI> (kratak film, 20 minuta)

poslušajte razgovore. Ubacite se u razgovor jedino ako primetite da neko dostiže svoju granicu i treba mu/joj pauza.

**Sažetak:** 20-50 min

Kada svi završe zamolite ih da stolicama formiraju veliki krug. Pre nego što pređete na sažetak, ustanite svi zajedno i „istresite“ sve uloge.

Započnite osvrtno na aktivnost sledećim pitanjima:

- Šta se to upravo desilo?
- Kako ste se osećali (u ulogama učenika/učenica odn. psihologa/psihološkinja)?
- Koji momenat vas je najviše iznenadio/je bio najinteresantniji?
- Šta ste mogli da primetite o svojim sopstvenim reakcijama?
- Šta mislite da je bila poruka ove radionice?
- Šta smatramo normalnim i ko to određuje?
- Kako bi ova normativnost mogla da se ispolji u svakodnevnom životu i svakodnevnim razgovorima? Kako bismo to mogli da izbegnemo? (npr. „Da li se vidaš sa nekim?“ umesto „Imaš li dečka?“)

Završite aktivnost definisanjem heteronormativnosti. Možete koristiti postojeću definiciju ili je napraviti zajedno sa učenicima i učesnicama. Uvod u ovaj priručnik uključuje objašnjenje.

**Zaključak:** 5 min

Uverite učesnike i učesnice da ćete još neko vreme provesti sa njima, u slučaju da je ova radionica izazvala jake reakcije. Dajte im informacije gde mogu pronaći podršku, kao i vaše kontakt informacije.



## 6. ANALIZA SITUACIJE U SRBIJI O RODNIM PITANJIMA, KOJA SE ODNOSI NA DRUŠTVENE, PRAVNE I INSTITUCIONALNE ASPEKTE

**LGBTI Equal Rights Association for Western Balkans and Turkey**  
ERA – LGBTI Udruženje za jednaka prava za zapadni Balkan i Tursku je regionalna asocijacija lezbijskih, gej, biseksualnih, trans, interseksualnih i queer organizacija iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Kosova, Crne Gore, Srbije, Slovenije i Turske. Misija ERA-e je da podstakne pozitivne promene u društvu, promovise i zagovara ljudska prava svih seksualnih orijentacija, rodni identiteta, izraza i polnih karakteristika, olakšavajući saradnju i obezbeđujući resurse i razvoj kapaciteta za lezbejke, gejeve, biseksualne, pokreti transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI) širom Balkana i Turske.

Web stranica: [www.lgbti-era.org](http://www.lgbti-era.org)

Kontakt:

Majke Jevrosime 42/31

Beograd, Srbija

+381 11 3227480

office@lgbti-era.org

### Egal

Cilj organizacije „Egal“ je da uspostavi jaku multisektorsku saradnju među interesnim stranama (organizacijama civilnog društva, privatnog i vladinog sektora i međunarodne zajednice) na nacionalnom i lokalnom nivou, koja će kroz podizanje svesti i uključivanja opšte javnosti dovesti do sistemskih promena i na taj način uticati na poboljšanje kvaliteta života trans\* i LGBTI osoba u Srbiji.

Web stranica: [www.egal.org.rs](http://www.egal.org.rs)

Kontakt: +381691625985, [egalnvo@gmail.com](mailto:egalnvo@gmail.com)

### Labris

Labris, organizacija za lezbejska ljudska prava je lezbejska i feministička organizacija u Srbiji, osnovana 1995. godine u Beogradu. Labris je danas najstarija aktivna srpska organizacija koja se bavi LGBT pravima i, posebno, lezbejskim pravima.

Web stranica: [www.labris.org.rs/](http://www.labris.org.rs/)

Kontakt: kontakt formular se nalazi na web stranici organizacije

**Gej lezbejski info centar (GLIC)**

Gej lezbejski info centar (GLIC) je LGBT organizacija u Srbiji, osnovana 2009. godine u Beogradu. Fokus rada je stavljen na jačanje i izgradnju LGBT zajednice kroz informisanje, kreiranje LGBT medija i organizovanje kulturno-umetničkih manifestacija.

Web stranica: [www.gayecho.com](http://www.gayecho.com)

Kontakt: [gabecho@gmail.com](mailto:gabecho@gmail.com)

**Geten – centar za prava LGBTIQ osoba**

Geten (tada Gayten-LGBT) je osnovan u Beogradu 2001. godine. Geten je prva sveuključujuća organizacija koja, pored lezbejki i gej muškaraca, okuplja i biseksualne, trans osobe, kao i interseks, queer i heteroseksualne osobe, afirmišući njihova prava, potrebe, probleme, postojanje i kulturu.

Web stranica: [www.transserbia.org](http://www.transserbia.org)

Kontakt: +381112920067, [gayten@gmail.com](mailto:gayten@gmail.com)

**IZADJI grupa**

Grupa za podršku mladim gej muškarcima IZADJI je formirana u martu 2010. u Novom Sadu. Cilj aktivnosti grupe je podrška i pomoć u ličnom i socijalnom razvoju i osnaživanju mladih gej osoba za slobodan i izbalansirat život u svetu koji nas okružuje.

Web stranica: [www.podrska.in.rs](http://www.podrska.in.rs)

Kontakt: [izadji@podrska.in.rs](mailto:izadji@podrska.in.rs)

**Autonomni ženski centar Beograd**

Autonomni ženski centar je ženska nevladina organizacija osnovana 1993. godine. Rad Autonomnog ženskog centra je zasnovan na feminističkim principima i teoriji. Veruju da je život bez nasilja osnovno ljudsko pravo i u skladu s tim obezbeđuju specijalističku podršku ženama i podstiču individualni i institucionalni odgovor na muško nasilje nad ženama i doprinose jačanju građanskog društva.

Web stranica: [www.womengo.org.rs](http://www.womengo.org.rs)

Kontakt:

Tiršova 5a,  
11000 Beograd  
[azc@azc.org.rs](mailto:azc@azc.org.rs)

**BeFem**

BeFem feministički kulturni centar nastaje i raste u razmeni znanja i energije regionalnih, švedskih i feministkinja (ali i feminista) iz Srbije. Kroz kulturu i (političku) akciju u internacionalnoj atmosferi BeFem želi da dekonstruiše i (s)ruši stereotipe o feminizmu i da ohrabri neke nove generacije da se uključe u rad scene i daju doprinos u re/konstrukciji stvarnosti. BeFem je prepoznat u javnom diskursu i (p)ostaje mjesto gdje se stvaraju centri nove ženske snage, stvaralaštva, otpora i borbe.

Web stranica: [www.befem.org](http://www.befem.org)

Kontakt: [contact@befem.org](mailto:contact@befem.org), [befemfestival@gmail.com](mailto:befemfestival@gmail.com)

**Žene protiv nasilja**

Mreža „Žene protiv nasilja“ je koalicija specijalističkih ženskih nevladinih organizacija koje pružaju individualnu podršku ženama i menjaju društveni kontekst radi smanjenja nasilja nad ženama u Srbiji.

Web stranica: [www.zeneprotivnasilja.net](http://www.zeneprotivnasilja.net)

Kontakt: [zene.protiv.nasilja@gmail.com](mailto:zene.protiv.nasilja@gmail.com)

**Žene u crnom**

Žene u crnom je ženska mirovna grupa feminističko-antimilitarističke orijentacije, koja je osnovana u Srbiji u oktobru 1991, no najpre je osnovana od izraelskih žena u Jerusalimu 1988.

Web stranica: [www.zeneucrn.org](http://www.zeneucrn.org)

**Situacija u Srbiji u vezi sa LGBTIQ osobama****Istorijski okviri**

Prva dekriminalizacija homoseksualnosti u Srbiji dogodila se u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, u vreme kada je istopolni seksualni odnos ostao nezakonit u ostatku Socijalističke Republike Srbije, uključujući i Socijalističku Autonomnu Pokrajinu Kosovo. 1990. godine Vojvodina je ponovo uključena u pravni sistem Srbije, a muška homoseksualnost je ponovo postala krivično delo. 1994. godine muški homoseksualni seksualni odnos je zvanično dekriminalizovan u Republici Srbiji, u sastavu Savezne Republike Jugoslavije. Dob pristanka je određena na 18 godina za analni odnos između muškaraca i 14 godina za druge seksualne prakse.

Jednaka starosna granica od 14 godina uvedena je 1. januara 2006. godine, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili pol.

**Ustav i zakoni Republike Srbije**

Članom 62. novog Ustava Srbije, usvojenim u novembru 2006. godine, brak je eksplicitno definisana zajednica između muškarca i žene. Međutim, drugi oblici priznavanja, kao što su građanski sindikati ili domaća partnerstva, nisu izričito spomenuti niti zabranjeni. 2009. godine Skupština Srbije usvojila je četiri zakona koji posebno zabranjuju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije: Zakon o radu, Zakon o visokom obrazovanju, dva zakona o medijima, Zakon o javnom informisanju i Zakon o radiodifuziji. Parlament je, takođe, 5. jula 2011. godine usvojio Zakon o mladima koji zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije. Iste godine odobrena

je i promena Zakona o zdravstvenom osiguranju, na osnovu koje su operacije promene pola u potpunosti finansirane od strane države, počevši od 2012. godine.

No i pored izmena i dopuna određenih zakonskih akata, LGBTI osobe se suočavaju sa fizičkim maltretiranjem i raznim oblicima diskriminacije u Srbiji. Veliki broj stanovništva i dalje ima negativni stav prema homoseksualnosti i trans-identitetima. Bilo je brojnih slučajeva nasilja nad gej osobama koji su bili najekstremniji tokom prvog Beogradskog Prajda, održanog 2001. godine. Nekoliko planiranih Prajd događaja moralo je biti otkazano, uglavnom zbog nedostatka podrške od strane vlasti i nesposobnosti da se garantuje sigurnost učesnika. 2009. godine Beogradski Prajd je takođe otkazan po istoj osnovi. Druga parada ponosa u Beogradu održana je 10. oktobra 2010. godine, na kom je učestvovalo oko hiljadu ljudi. Međutim, okupljanje je naišlo na nasilnu reakciju i nereda kojima je prisustvovalo šest hiljada anti-gej demonstranata i članova ekstremnih nacionalističkih grupa.

U maju 2014. godine, Amnesty Internešnl (Amnesty International) je identifikovao Srbiju kao jednu od nekoliko zemalja u kojima postoji izražen nedostatak volje da se uhvati u koštac sa homofobijom i transfobijom, napominjući da su vlasti od 2011. godine zabranile Parade ponosa na osnovu nasilnih pretnji homofobičnih grupa. Ovo se promenilo u septembru 2014. godine kada Parada ponosa nije bila zabranjena, no održana je pod jakom policijskom zaštitom. Aktivisti u Srbiji tvrde da zemlja kultiviše „homofobnu kulturu koja počiva na anti-gej učenjima Srpske pravoslavne crkve”, koja su dalje legitimizirana od strane vodećih političkih stranaka.

### Primeri dobre prakse

#### U Beogradu otvoren prvi Prvi Drop-in centar za LGBT osobe

U aprilu 2019. godine Beograd je dobio prostor gde će pripadnici LGBT zajednice kojima je to potrebno moći da dobiju neophodne savete i pomoć. Centar pored sigurnog prostora predstavlja prvo mesto ovakvog tipa, koje nudi sveobuhvatnu pomoć i podršku pripadnicima LGBT zajednice. Osnovni cilj Centra je pre svega da urgentno odgovori na slučajeve nasilja i diskriminacije sa kojima se pripadnici zajednice suočavaju. Iako sama lokacija Centra nije javna, svi oni kojima je pomoć potrebna mogu se obratiti na mejl adresu [dpc.egal@gmail.com](mailto:dpc.egal@gmail.com) gde će im biti date dodatne informacije.

#### BeFem-ov serijal „Heroia iz kraja”

Medijska produkcija feminističke organizacije BeFem predstaviće u narednom periodu žene, aktivistkinje, koje rade važne stvari u svojoj sredini, a kojima je bitno to što su i feministkinje. Svedoci smorasta

seksualnog uznemiravanja i nasilja, kao i na regresiju zakonskog okvira socijalne zaštite koja se direktno prelama kroz diskriminaciju i lošiji život žena. Takođe, žena u Srbiji je i dan danas na udaru seksizma i rodnog nasilja, s kojim se suočava kroz istoriju, politiku, umetnost i popularnu kulturu. Zbog toga je potrebno ukazati na bitnu ulogu feminističkog pokreta u emancipaciji i raspakivanju institucionalnih mehanizama koji nasilje reprodukuju.

### Uloga VCVa na temu rodne ravnopravnosti i LGBTI osoba

Volonterski centar Vojvodine ima stav da su, kao nevladina, mirovna i omladinska organizacija, različitosti poželjne i dobrodošle, jer iz njih najviše učimo i razvijamo se. Jedna od članova našeg Statuta govori o tome da je fokus našeg rada rušenje predrasuda, razvijanje svesti o toleranciji, solidarnosti, miru, zajedništvu kroz promovisanje i organizovanje volonterskog rada, promovisanje i organizovanje aktivnog rada na očuvanju i unapređenju životne sredine, ličnom i društvenom napretku kroz edukaciju, pre svega dece i mladih i njihovo aktivno učešće u razvoju društva. Na našim aktivnostima su dobrodošle osobe svih polova i seksualnih orijentacija.

Na projektima na lokalnom nivou pratimo i podržavamo rad organizacija koje se bave LGBTI pravima u Novom Sadu i Vojvodini. U našim projektima se trudimo da uključimo različite organizacije i individue koje se bave različitim pitanjima – pa tako i one koji rade sa LGBTI populacijom.







DA BUDEM O MI ZLOBODNE I ZLOBODNI

